

Călătorie în lumea formelor

DE ACELAȘI AUTOR

- Călătorie în lumea formelor*, Meridiane, 1974; Humanitas, 2023
- Pitoresc și melancolie: O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*, Univers, 1980
- Francesco Guardi*, Meridiane, 1981
- Ochiul și lucrurile*, Meridiane, 1986; Humanitas, 2023
- Minima moralia: Elemente pentru o etică a intervalului*, Cartea Românească, 1988
- Jurnalul de la Tescani*, Humanitas, 1993
- Limba păsărilor*, Humanitas, 1994
- Chipuri și măști ale tranziției*, Humanitas, 1996
- Eliten – Ost und West*, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2001
- Despre îngeri*, Humanitas, 2003
- Obscenitatea publică*, Humanitas, 2004
- Comedii la porțile Orientului*, Humanitas, 2005
- Despre bucurie în Est și în Vest și alte eseuri*, Humanitas, 2006
- Note, stări, zile*, Humanitas, 2010
- Despre frumusețea uitată a vieții*, Humanitas, 2011
- Față către față: Întâlniri și portrete*, Humanitas, 2011
- Parabolele lui Iisus: Adevărul ca poveste*, Humanitas, 2012
- Din vorbă-n vorbă: 23 de ani de întrebări și răspunsuri*, Humanitas, 2013
- O idee care ne sucește mințile* (coautori Gabriel Liiceanu, Horia-Roman Patapievici), Humanitas, 2014
- Dialoguri de duminică: O introducere în categoriile vieții* (dialoguri cu Gabriel Liiceanu), Humanitas, 2015
- Neliniști vechi și noi*, Humanitas, 2016
- Despre inimă și alte eseuri*, Humanitas, 2017
- Pe mâna cui suntem?*, Humanitas, 2018
- Despre destin: Un dialog (teoretic și confesiv) despre cea mai dificilă temă a muritorilor* (coautor Gabriel Liiceanu), Humanitas, 2020
- Capodopere în dialog*, Humanitas, 2023

Andrei
PIEȘU

Călătorie în lumea
formelor

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Iuliana Glăvan, Mona Antohi
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Dragoș Dumitrescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Bookart Printing

© HUMANITAS, 2023

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Pleșu, Andrei
Călătorie în lumea formelor / Andrei Pleșu. –
București: Humanitas, 2023
ISBN 978-973-50-7870-6
821.135.1

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

NOTĂ LĂMURITOARE

...Pentru cititorii care se vor fi întrebând de ce m-am hotărât să republic o carte a cărei primă ediție împlinește aproape cincizeci de ani. Mai întâi pentru că, prin ea, se rotunjește „treimea“ cărților mele de artă apărute, anul acesta, prin generozitatea Editurii Humanitas. *Ochiul și lucrurile* și *Capodopere în dialog* par să se fi bucurat de o nesperată receptivitate, ceea ce m-a încurajat să cred că domeniul vizualității are încă frecventatori disponibili. Apoi, pentru că, la vârsta mea, simți nevoia unei reevaluări retrospective a isprăvilor culturale proprii. Poate suna egocentric, dar și onestamente autocritic... Cu alte cuvinte, înțeleg să mă expun judecății publice și cu tatonările mele juvenile, nu numai cu opera (răs?)coaptă a maturității. Lucrarea de față (cartea mea de debut) a apărut în 1974, la trei ani după încheierea studiilor universitare. Ea conține textul lucrării mele de licență, alături de articole și comunicări scrise între 21 și 25 de ani. Spun asta nu ca să mă laud, ci ca să mă scuz. Cititorul se va confrunta cu mostre de candoare și tezism prematur, cu riscante eforturi sintetice și teoretizări îndrăznețe, dar, pe de altă parte, va avea (sper) și surpriza unei interogativități autentice, a unor referințe intelectuale și existențiale necosmetizate, a unei cuminți, dar ofensive, hărnicii școlare... Recitind cartea, m-am mirat eu însumi de amestecul de precauție și tupeu al imposității mele investigatoare

și stilistice. M-am mirat încă și mai mult când marele meu profesor Ion Frunzetti, director al Institutului de Istoria Artei al Academiei (unde fusesem repartizat după terminarea facultății), a decis să scrie (fără să i se ceară) prefața volumului meu de debut, în termeni de o încurajatoare solidaritate spirituală.

Mulțumesc încă o dată Editurii Humanitas pentru sollicitudine, competență redacțională, bun-gust editorial și prietenească disponibilitate. Mulțumesc anticipat și cititorilor care, răsfoind paginile următoare, mă vor răsplăti, poate, cu răbdarea, curiozitatea și cordialitatea lor...

ANDREI PLEȘU

PREFAȚĂ

Cititorule, ai în față o carte de început de drum. Dar e o carte cu care mulți s-ar mulțumi la mijlocul vieții. Autorul este un tânăr. El nu mai e însă de mult pentru public un necunoscut și aproape că n-are nevoie de prezentare, căci și-a făcut-o singur. Iubitorii artelor plastice din țara noastră și cei ce îndrăgesc ideile l-au acceptat pe Andrei Pleșu ca pe un nou dar făcut culturii românești de către providențialul hazard al genelor, ce transmit, peste generații, potențialul dotațiilor înnăscute pentru artă, pentru literatură, pentru gândirea creatoare în domeniile acestea, atât de apte a face obiectul meditațiilor adâncite, într-o lume care are nevoie din ce în ce mai vădit, terapeutic, de adâncime. Fie în emisiunile sale de televiziune, fie în conferințele publice de la Universitatea Populară din București, unde-și desfășoară cu dăruire talentul, euristica și bogăția cunoștințelor, capacitățile asociative de idei și spontaneitatea formulării cu acoperirea-aur a gândului îndelung frământat în reclusiunea solitudinii studioului, acest tânăr a captivat publicul, așa cum face și prin scris, în periodicele de cultură, în presă ori în publicațiile de specialitate. Tocmai pentru că sunt obișnuiți cu talentele, care în țara asta apar, sporesc, proliferază și, dacă nu dispar ori renunță, se verifică (printr-o muncă plăcut de susținut datorită marii deschideri a publicului față de tot ce dovedește înzestrarea și grația

cerute talentului), românii știu să le primească. Calitățile evidente de critic și de teoretician, exeget al activităților artistice și literare, ca și ale celor întemeiate pe reflecție și urmărind un spor de cunoaștere doar, nu și de fericire, ca arta, l-au impus, astfel, față de publicul mare și de cel restrâns al acestor preocupări, pe autorul cărții de față, care se dovedește moștenitor al unei temeinice tradiții, instaurate la noi între cele două războaie de către marele profesor care a fost Tudor Vianu, măestrul Faust al generației mele. Învățământul direct al acestuia, Andrei Pleșu n-a avut norocul să-l apuce: în ultimii ani de activitate pedagogică și propedeutică ai regretatului deschizător de drumuri în cultura românească, autorul cărții de față era încă un adolescent pe băncile liceului, dar ecourile conferințelor publice și conținutul cărților savantului estetician, comparatist, critic și istoric literar, filozof și filolog în egală măsură, desigur că n-au întârziat să-i ajungă încă de pe atunci, ca să-l incite pe tânărul student din anii 1966–'71 a i le căuta apoi, în memoria tiparului, și a i le sorbi cu sete. Andrei Pleșu, văduvit de privilegiul de a învăța direct de la maestru, s-a văzut redus la asimilarea metodei acestui corifeu doar prin mijlocirea generației intermediare de elevi ai lui Tudor Vianu: Edgar Papu, de pildă, ca și Dan Grigorescu și semnatarul acestor rânduri, foști colaboratori direcți ai profesorului fiecare, ani în șir, la catedră.

Dar, răsădită a doua oară, sămânța căreia îi datorăm ce-avem mai bun în noi a căzut pe un teren mai fertil la Andrei Pleșu, și-a rodit frumos și grabnic. Cel pe care-l veți desprinde ca profil uman din paginile ce urmează (scrise, unele, încă de pe când mai era student la Secția de istoria și teoria artelor a Facultății de Arte Plastice din București) este un eseist original și un critic plin de interes, astut și doct fără emfază și fără ostentație, comunicativ și uman, direct și nedisimulat în expresie, de o sinceritate a gândului ce nu se rușinează de el însuși și nu se maschează – proprii, toate aceste calități, celor sortiți *să slujească* domeniile pe care le

discută, și nu *să se slujească* pe ei înșiși prin urcarea pe caii cei mari ai magistraturii criticului, dispersator de epitete și sentențe.

Faptul că ecloziunea acestui critic s-a produs la o vârstă la care cei mai mulți, de obicei, doar dibuie – fie criterii, fie mijloace de expresie, găsite până la urmă prin împrumuturi de lectură mărturisite ori tacite –, faptul că el ne apare ca un scriitor la fel de *complet*, de *format*, pe cât de sigur e de judecățile sale, se datorește nu numai dotației, ci și epocii, care are, astăzi, atât alt soi de exigențe decât în trecut, cât și alte modalități de a solicita spiritele. Este neîndoios că azi avem la dispoziție cu mult mai multe și mai trainice scrieri despre artă decât existau în anii mei de studenție. Civilizația imaginii vizuale își onorează angajamentele.

Criticul e obligat să-și pună problemele meseriei lui, care este o profesie în același timp *liberă*, de creator de valori, asemeni celei a artistului și literatului, și *angajată*, asemeni celei a omului politic. El nu mai poate vorbi „*in abstracto*“ despre artă, fără să se întrebe asupra izvoarelor nevoii de artă, problemă a epocii. George Enescu, răspunzând odată unui interlocutor, afirmă că nevoia de artă se va generaliza de îndată ce toți oamenii vor fi hrăniți, îmbrăcați, adăpostiți în case confortabile și puși în condiții de igienă. Atunci va începe și la cei ce nu l-au descoperit încă până azi consumul de artă. Numai că *faptele* dovedesc altceva. Consumul artistic se naște adeseori cu mult înaintea realizării condițiilor îndestulării și confortului fizic, uneori în condițiile insecurității vieții chiar. Strămoșii tuaregilor și berberilor de azi, sârmani crescători de vite nomazi din munții Hoggar și Adjer, ne-au lăsat, înainte de schimbările totale de condiție climatică ale Africii de Nord, și chiar și un timp după începutul marii secete ce durează de patru-cinci milenii în pustiul Saharei, cel mai mare complex de artă preistorică și protoistorică din lume: sute de mii de picturi parietale, zise pe nedrept „frescă“, figuri animale, umane și simbolico-heraldice, pe un teritoriu de circa 80.000 de kilometri pătrați de munți, brăzdați de ueduri

și erguri, la Tassili, unde nu sunt azi decât oaze de oarecare fertilitate. În China, multimilenar subnutrită, ca și în India, în Japonia și în restul Asiei, se dezvoltă o artă miraculoasă, rezervor de forme pentru regenerarea artei restului lumii, de vreun veac încoace. În Oceania, lipsită de orice confort al civilizației și bântuită de furtuni catastrofale, în Sudamerica montană, lipsită de apă și săracă în hrană, bântuită de cutremure și de boli, omul a desfășurat dintotdeauna o activitate prodigioasă, de o mare valoare estetică. Eschimoșii, al căror trai e mai greu decât al oricăror altor etnii pe pământ, au o artă minunată și multilaterală. S-ar putea crede că arta, a cărei nevoie o simt oamenii inconfortabil înrădăcinați într-un univers ostil, ar trebui să prezinte neapărat caractere fantastice, să postuleze extragerea omului din mijlocul neajunsurilor vieții, să-l compenseze prin reverii extatice, să-i ofere o evaziune posibilă de sub imperativul – cum zicea Vianu – „pinten al necesității“. De fapt, deși puterea de seducție a operei crește pentru ființele prea puțin satisfăcute de viața pe care sunt obligate să o ducă, și crește proporțional cu gradul de depărtare a imaginii artistice de realitate, pe măsura construirii prin ea a unui cât mai atrăgător univers fictiv, există și cazul când prin operă consumatorul vrea să se simtă și mai adânc împlântat în viața pe care-o duce, nevoia de autocunoaștere și de conspectare paralelă a unei ambianțe cu care ești în dialog prevalând asupra repulsiei pe care această ambianță ți-o stârnește. Provocarea lucidă a unei potențări a suferinței (tocmai pentru a i se putea descoperi cauzele și domoli acuitatea sau hotărnicii efectele, cunoscându-le relativitatea ori lipsa lor de nocivitate, în fond, față de ceea ce rămâne esențialul vieții materiale grele, spiritualul nedezmințit) poate fi și ea un mobil al creației, și gustul pentru tragedie al epocilor de nefericire colectivă n-ar fi explicabil dacă numai reacțiile antagonice ori compensatorii ar prezida la nașterea nevoii de artă. *Catharsis*-ul tragediei antice – și al genului tragic îndeobște – ajută publicul să se

*...Iar noi
mai știm că cine cunoaște o singură disciplină
nu o știe bine nici pe aceea, nici pe altele; și
că cine e priceput într-una singură, învățată
din cărți, e nevolnic și mocofan.**

—CAMPANELLA, *Cetatea Soarelui*, 1623

* Tommaso Campanella, *Cetatea Soarelui: Poezii filozofice*, tr. Smaranda Bratu Elian, C.D. Zeletin, Humanitas, București, 2006, p. 77. [Notele autorului sunt numerotate cu cifre arabe, iar notele redactorului, cu asterisc.]

[Pentru această ediție, am preluat citatele din traducерile care au apărut după 1974 – n. red.]

Cuvinte despre lene¹
(împotriva hărnicilor trândave)

Mie

Considerați acestea toate ca pe niște fantezii
cu oarecare aparență de adevăr.

—XENOFAN din Colophon

„Virtuțile noastre sunt simple vicii deghizate“, zice La Rochefoucauld cu înțeleaptă maliție. Și e de înțeles ca, din când în când, un umanist de talia lui să se lase dus de asemenea excese mizantropice. Numai că o balcanică iubire de sofistică mă îmbie să-i răstorn vorba și să mă întreb, cu o maliție mai puțin înțeleaptă, dacă nu cumva unele vicii ale noastre nu sunt feluri de a se deghiza ale virtuții. Iată, de pildă, lenea.

Fără îndoială, nu e vorba de lenea tâmpă a celor atinși de o unsuroasă somnolență și nici de pasivitatea

1. Cititorul animat de un prea pronunțat scrupul etic va greși luând rândurile care urmează ca pe un subversiv atac la adresa muncii, ca pe o perversă apologie a non-acțiunii. Intențiile mele nu merg atât de departe. N-am dorit decât să protestez, fie și pe muchie de cuțit, împotriva *febrilității* care se dă drept fertilitate, a *agitației* care se recomandă drept hărnicie, a *grabei* care se crede unic simptom al dinamismului. Protestul meu vizează, de asemenea, monumentală buchiseală pe care câte un vajnic cărturar o consideră vocație spirituală. În trebile spiritului, forma de efort cea mai fecundă este răgazul, așteptarea, odihna dintre două lecturi. Din afară, odihna aceasta poate apărea, e drept,

zâmbitoare a câte unui neajutorat. Nu la lenea născută din dezinteresul de a face mă refer, ci la aceea născută din sfiala și, uneori, din prudența de a face. Această lene se distinge printr-un impertinent gust pentru gratuitate, conjugat cu un calm dispreț pentru ceea ce, sub denumirea de „hărnicie“, nu e, adesea, decât un brutal instinct de conservare.

Individul marcat de un asemenea „viciu“ se închide în fața celor *imediat* trebuincioase, pentru a primi în voie mesajul – cu atât mai seducător cu cât este mai puțin autoritar – al unor „dulci inutilități“. Într-o anume privință, în acest soi de lene stă adunată toată strălucirea umanității. Ea este afirmarea unei calități care ne deosebește cu înălțime de toate celelalte viețuitoare: puterea de a făptui cu gândul, adică puterea de a *făptui în nemișcare*. Filozofia și arta își au obârșiile aici, în această „dumnezeiască lene, în care faci atâtea lucruri“ (Romain Rolland). E vorba, așadar, de o lene al cărei statism nu e hibernal, inert, ci încărcat de latențe, seminal, de o

sub chipul lenei. Și ea este, în fond, o variantă a ei. Numai că, paradoxal vorbind, e o lene devenită *stil de muncă*, metodă de creație. Despre ea este vorba aici.

Iar cine nu va fi satisfăcut nici de atari justificări, să aibă umorul de a lua acest eseu drept un joc de după-amiază al cuvântului (nu e și jocul un fel de lene?), drept o tolerantă și tolerabilă reverie (și reveria e o formă a lenei...) a cuiva care, din adâncul unui fotoliu pe care îl iubește și din miezul unei dispoziții destins-muzicale, care îi e familiară, își mărturisește cu sinceritate antipatia față de tot ce este pripă pe lumea asta, față de prea-multul zgomotelor ei, ca și față de ridicolul măruntelor ei neliniști.

fluvială vitalitate. E o lene atentă, care are atributele absolutei *disponibilități*.

Trecând discuția într-un teritoriu mai puțin grav, vom spune că lenea de care vorbim aduce cu aceea a greierului din cunoscuta fabulă a lui La Fontaine. Pentru vecina lui furnica, viața e alcătuită din două lucrări de o egală monotonie: agonisirea de bunuri, iar mai apoi consumul lor. Pentru greier, altele sunt cele două moduri de viață posibile: *cântecul* – care nu e decât felul nomazilor de a lenevi – și *suferința*, decurgând firesc din gratuitatea săltăreață a primei îndeletniciri. Frumos e că, în partea din urmă a anului, partea lipsurilor de neînălțurat, a suferinței, trubadurul găsește argumentul suficient pentru a-și relua, anul următor, obișnuita existență vagantă. Iar autorul fabulei îi semăna mult atunci când afirma că și-a petrecut jumătate din viață dormind, iar cealaltă, nefăcând nimic. De altfel, La Fontaine trebuie să fi știut multe despre lene, el care făcea, entuziast, elogiul „*Papimaniei*“, acea țară utopică în care domnește „*le vrai Dormir dont nous n'avons ici que la copie*“*. Dar visul, pe care somnul acesta de o viață al fabulistului l-a lăsat în urma lui, nu este oare mai fecund decât toată agitația furnicărească a armatelor de harnici contemporani cu el? Și ce conduită de viață este mai simplă, mai leneșă și mai adevărată decât aceea pe care Mathurin Régnier – strămoș al lui La Fontaine întru satiră – și-a compus-o drept epitaf:

* „Somnul cel adevărat, din care noi n-avem aici decât o imitație.“

*J'ai vécu sans nul pensement,
Me laissant aller doucement
A la bonne loi naturelle.**

Iată deci în ce fel hulita lene poate deveni o chestiune serioasă. Este semnificativ faptul că toți marii ei detractori au sfârșit prin a-i face, involuntar, importante elogii. Ea rămâne mereu un înger căzut, dar, în definitiv, simpatic. „Printre toate cusururile – zice iarăși La Rochefoucauld – cel pe care îl recunoaștem cu mai multă ușurință e lenea; ne convingem pe noi înșine că e legată de toate virtuțile pașnice și, că, fără a le nimici cu desăvârșire pe celelalte, le întrerupe numai funcțiile.“ Din citatul acesta decurge o venerabilă caracteristică a lenei: ea are învestirea ca, odată instalată, să pună o nouă ordine în ființa pe care o locuiește, să stabilească, adică, în intimitatea acelei ființe o altă ierarhie existențială. Lenea nu rămâne, din cauza asta, un simplu mod de a fi; ea devine un *criteriu* capabil să creeze în jurul lui rânduiala unei noi constelații de valori. Oprind, pentru o clipă, „funcțiile celorlalte virtuți“, ea le obligă să se întoarcă asupra lor înșile și să-și verifice rezistența în vidul sever al unei însingurate libertăți. Lenea constrânge virtuțile la eficiență *reală* sau la dispariție. Dacă ele au fost mediocre, le vom vedea topindu-se în monumentală ei indiferență. Lenea, oricât ar fi de bogată, nu devine niciodată un conglomerat. E una din cele mai echilibrate stări ale ființei, întrucât, știind să-și asimileze ceea ce îi consimte, știe la

* „O viață fără griji am dus / În voia soartei m-am lăsat / Și-n legea firii.“

fel de bine să ignore ceea ce i se opune. Dedându-se, uneori, unor parfumate melancolii, lenea refuză, întotdeauna, dacă e autentică, frământarea regretelor.

Se pare însă că La Rochefoucauld a resimțit ca insuficientă cugetarea despre lene publicată în prima ediție a *Maximelor* sale. În ediția din 1666, el îi adăugă încă o nuanță, una decisivă: lenea nu ni se mai recomandă ca un „cusur“ între altele; ea capătă dimensiunea tulburătoare a *pasiunii* și manifestă puteri obscure, de ordinul abisalului: „Printre toate pasiunile, aceea care ne rămâne nouă înșine mai necunoscută este lenea [...]; ea este liniștea împietrită a mărilor, mai primejdioasă pentru cele mai de seamă treburi decât stâncile din larg sau furtunile cele mai cumplite. Tihna lenei este un farmec secret al sufletului, care oprește dintr-odată cele mai aprinse urmăriri și cele mai încăpățânate hotărâri. În sfârșit, pentru a da o exactă idee despre această pasiune, trebuie spus că lenea este asemenea unei beatitudini a sufletului, care îl mângâie de toate pierderile și îi ține loc de orice alte bunuri“. Vom înțelege, recitind fragmentul de mai sus, că lenea nu are inexpresivitatea unei oarecare stări de detentă; nu este repaosul la care constrânge o prealabilă epuizare. Nevoia de relaxare de după efort e întotdeauna neutră, destinată, fără o economie proprie de existență; pe când inițiativa odihnei de a se prelungi pe sine angajează ea însăși un efort, conține o tensiune, e *așteptare*: așteptarea răbdătoare a unei provocări interioare. Aici stă diferența pe care o văd între *lene* și *trândăvie*. Aceasta din urmă se lasă adesea dizolvată de o presiune exterioară, în vreme ce lenea nu cedează decât uneia lăuntrice. Trândăvia e *părăsire de*

Cuprins

<i>Notă lămuritoare</i>	5
<i>Prefață</i> de Ion Frunzetti	7

Cuvânt înainte	19
Cuvinte despre lene (împotriva hărniciiilor trândave)	25

ESEU ASUPRA VALORII DE EXPERIENȚĂ A FORMELOR

Critica de artă ca „introducere la un mod de a fi“	37
Considerații asupra raportului dintre Imagine și Formă în artele plastice	70
Spațiul plastic sau despre forma presupusă a lumii	93
Compoziția sau despre formele posibile ale integrării	120

VARIAȚIUNI PE TEMA SUBLIMULUI

Condamnați la sublim	147
Paul Klee sau vocația totalității	156
Van Gogh între viață și operă	167

PROSPECȚIUNI DESPRE OAMENI, TEME ȘI CĂRȚI

Conceptul de „reflectare“ la Aristotel și la Hegel	175
Iluzie și cunoaștere artistică	185

Pictorii despre pictură	192
Manierismul sau despre partea noastră de umbră	202
Văzutele și nevăzutele	225
Sprijinul artei	232
Puterea socială a artei	238
Funcția formativă a artei	244
Adevărul artei	250
La limita dintre etic și estetic	255
Pedagogia imaginii	260
O reconsiderare a sferei esteticului	274
Despre limitele culturii	279

ANACRONISME DESPRE CONTEMPORANEITATE

Aventura artei moderne I	291
Aventura artei moderne II	296
„Insolit“ și „originalitate“	303
Calea adevăratei noutăți în artă	308

AUX PORTES DE L'ORIENT...

Culorile la români	315
Înțelepciunea lui Petrașcu	321

SUB SEMNUL PRIVIRII

Sub semnul privirii	327
Despre doi arbori	331
<i>Încheiere</i> . Cele două chipuri ale faptei	333
<i>Credite foto</i>	337